

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ „ALEXANDRU PHILIPPIDE”, IAȘI
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ „IORGU IORDAN – ALEXANDRU ROSETTI”, BUCUREȘTI
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ „SEXTIL PUȘCARIU”, CLUJ-NAPOCA

**LEXICOGRAFIA ACADEMICĂ ROMÂNEASCĂ.
PROVOCĂRILE INFORMATIZĂRII
AcadLexi 2025**

Inovații lexicale și schimbări semantice în actualitatea jurnalistică a trecutului

Volumul cuprinde lucrări prezentate la ediția a XIV-a a Colocviului cu participare internațională „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării”. AcadLexi 2025 (<https://philippide.ro/acadlexi.html>).

Coordonatori de volum: Elena Isabelle Tamba, Mariana Nastasia

Editori:

Alexandru Anghelina
Iulia Barbu-Comaromi
Călina Ciocoiu
Alexandra Ilie
Mircea Minică
Andreea-Nora Pușcaș

Referenți științifici:

Conf. univ. dr. Ana-Maria Minuț
CS I dr. Gabriela Haja

Coperta: Lucian Săcrieru-Dragomir

ISSN: 3008-6159

ISSN-L: 3008-6159

DOI: https://doi.org/10.52257/30086159_2025

© 2025 Editorii volumului. Toate drepturile rezervate.

Universitatea Babeș-Bolyai

Presa Universitară Clujeană

Str. Hasdeu nr. 51

400371 Cluj-Napoca, România

Tel./fax: (+40)-264-597.401

E-mail: editura@ubbcluj.ro

<http://www.editura.ubbcluj.ro/>

Rodica Zafiu

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ „ALEXANDRU PHILIPPIDE”, IAȘI
INSTITUTUL DE LINGVICĂ „IORGU IORDAN – ALEXANDRU ROSETTI”, BUCUREȘTI
INSTITUTUL DE LINGVICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ „SEXTIL PUȘCARIU”, CLUJ-NAPOCA

ACTELE COLOCVIULUI INTERNAȚIONAL „LEXICOGRAFIA ACADEMICĂ ROMÂNEASCĂ. PROVOCĂRILE INFORMATIZĂRII” AcadLexi 2025

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

2025

CONFERINȚĂ ÎN PLEN

INOVAȚII LEXICALE ȘI SCHIMBĂRI SEMANTICE ÎN ACTUALITATEA JURNALISTICĂ A TRECUTULUI: RESURSELE DIACRONICE ALE PERIODICELOR DIGITALIZATE

RODICA ZAFIU*

1. Introducere

Studiul de față urmărește modul în care digitalizarea masivă și în curs de amplificare a presei românești (a colecțiilor de ziare și reviste din secolele trecute) poate fi de folos cercetării lexicografice și alcătuirii de dicționare. Digitalizarea sistematică a periodicelor oferă indicii contextuale pentru explicațiile etimologice, înlesnește stabilirea mai exactă a primei atestări a cuvintelor, ilustrează – în unele cazuri – răspândirea inovațiilor în alte regiuni decât în cea de origine și în diferite varietăți ale limbii și permite identificarea unor inovații lexicale și semantice din trecut. Astfel, în lipsa unor corpusuri diacronice bogate și bine structurate, periodicele digitalizate (prin scanare și ocerizare)¹ sunt o resursă lexicografică de primă importanță.

2. Resurse jurnalistice digitalizate pentru limba română

De mai multă vreme, unele biblioteci românești importante au început digitalizarea fondului lor de publicații periodice. În momentul de față, cele mai bogate colecții cu acces liber sunt oferite de Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” din Cluj², Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu” din Iași³, Dacoromanica/Biblioteca Digitală a Bucureștilor⁴. Arhivele digitale puse la dispoziția publicului de Biblioteca Națională a

* Academia Română, București, Calea Victoriei, nr. 125/Facultatea de Litere, Universitatea din București, str. Edgar Quinet, nr. 5–7.

¹ Folosesc în acest text termenul *digitalizare* în sensul său larg („transpunere în mediul digital”), fără a implica diferențierile propuse uneori între *digitalizare* și *digitizare*.

² V. <https://dspace.bcucluj.ro/handle/123456789/3>, unde erau înregistrate 213 147 de exemplare la data de 10.10.2025.

³ V. <https://dspace.bcu-iasi.ro/handle/123456789/35>, cu 8 193 de exemplare înregistrate la data de 10.10.2025.

⁴ V. <http://digitool.bibmet.ro:8881/R?RN=412419457>, cu 87 577 exemplare la data de 10.10.2025. Colecția a fost multă vreme cea mai bogată, dar consultarea ei a devenit problematică din cauza unor îndelungi perioade de nefuncționare a site-ului.

României⁵ și de Biblioteca Digitală a Publicațiilor Culturale ProEuropeana⁶ depozitează online periodice, dar nu oferă posibilitatea de căutare automată de cuvinte în paginile acestora.

Colecțiile de periodice digitalizate românești reprezintă deocamdată o resursă lingvistică în permanentă schimbare: unele sunt în mod constant îmbogățite, în vreme ce altele au dificultăți de menținere și perioade în care accesul utilizatorilor este blocat. Sunt și alte dificultăți de utilizare. Cele mai multe sisteme de afișare folosite de biblioteci nu permit, în cazul căutării unor cuvinte, vizualizarea preliminară a contextelor de apariție, ci doar descărcarea exemplarului digital, ceea ce încetinește mult operația de triere și selectare a ocurențelor relevante⁷.

Platforma *Arcanum*⁸ este în prezent resursa cea mai bogată pentru periodicele vechi românești, din care conține 589 de titluri și un număr foarte mare de exemplare. În cazul căutărilor cu un cuvânt sau o sintagmă, platforma dă posibilitatea de a vizualiza contextul minimal și cel al paginii scanate de ziar sau revistă, permițând astfel selectarea preliminară a atestărilor. De asemenea, ocurențele sunt organizate cronologic, iar căutarea poate fi limitată, cu ajutorul unor filtre, la o perioadă anume, la un an din interiorul perioadei și la un titlu anume de publicație.

Din păcate, în cazul tuturor colecțiilor descrise mai sus, intervin și anumite obstacole în calea cercetării: de exemplu, hârtia de ziar îngălbenită, tiparul imperfect sau șters de trecerea timpului împiedică parțial recunoașterea automată a cuvintelor. Iar pentru primele periodice românești dificultatea este și mai mare din cauza scrierii lor în caractere chirilice. Sistemele de ocerizare adoptate de unele biblioteci virtuale permit transliterația și deci o recunoaștere parțială a textului scris în română cu alfabet chirilic, dar rata de eroare este deocamdată destul de mare.

3. Utilitatea colecțiilor de periodice digitalizate

Colecțiile de periodice digitalizate sunt foarte utile pentru studiile diacronice și pentru lexicografia istorică. Ele favorizează investigarea aspectelor enciclopedice din evoluția semnificațiilor, oferind contexte de folosire a cuvintelor, reglementări oficiale și chiar imagini ilustrative. García-Godoy (2024: 113–114) afirmă că, pentru spaniolă, asemenea arhive de presă sunt chiar mai relevante decât corpusurile istorice existente, pentru că – prin

⁵ V. <http://digitool.bibnat.ro/R?RN=793468771>, cu 666 exemplare la data de 10.10.2025.

⁶ V. <https://biblioteca-digitala.ro/?listacompleta=1>. Biblioteca digitală cuprindea, la data de 10.10.2025, 480 de periodice, cu număr variabil de exemplare fiecare (între 1 și 2 099). Periodicele scanate sunt în majoritate reviste culturale și științifice.

⁷ Corpusul folosit de redactorii *Dicționarului limbii române* (<https://corpus-delr.lingv.ro/>), care cuprinde, pe lângă un fond consistent de cărți, și un număr important de periodice, permite vizualizarea preliminară a contextelor. Corpusul are acces limitat, pentru a respecta drepturile de autor.

⁸ V. <https://adt.arcanum.com/ro/discover/>. Informația de pe site se referă la numărul de pagini, nu la numărul de exemplare arhivate. De exemplu, ziarul *Universul* (1885–1951) are 143 472 de pagini scanate, *Adevărul* (1880–1959) – 66 875 de pagini etc.

datarea și localizarea explicită a exemplarului de ziar – permit urmărirea varietăților colocviale și dialectale, a inovațiilor din diferite domenii ale vieții sociale⁹.

Avantajele folosirii periodicelor din bibliotecile digitale sunt multiple, în măsura în care acestea oferă: a) o anumită omogenitate a datelor (furnizând texte cu o apariție regulată, cu repartizare echilibrată în timp, în serii numeroase); b) un material lingvistic variat, cuprinzând, pentru fiecare epocă, noutăți științifice și tehnice, discursuri politice, știri sportive, texte de divertisment cu bună reprezentare a colocvialismelor; c) inovații lexicale și schimbări semantice preluate și răspândite de jurnalism sau chiar produse în discursul presei. Periodicele pot furniza atestări cu date exactă, contribuind la datarea sensurilor și a expresiilor. Dicționarele noastre oferă de obicei o primă atestare a lexemului, nu și a unui sens modificat sau a expresiilor în care acesta intră. În plus, colecțiile ample, care cuprind presă din toate zonele românești, permit să se urmărească repartizarea regională a unui lexem sau a unei construcții. În cazul special al denumirilor comerciale, *Monitorul oficial* și paginile de publicitate sunt surse ideale pentru documentarea apariției și a răspândirii rapide a formelor lingvistice.

Colecțiile de periodice prezintă totuși și dezavantaje pentru cercetare: în primul rând, ele nu sunt corpusuri propriu-zise (reprezentative, adnotate)¹⁰, care să permită concluzii obiective pe baze statistice. Apoi, așa acum am sugerat deja mai sus, ele impun verificări manuale riguroase, din mai multe motive: identificarea imperfectă a textului din pagini vechi și deteriorate, nerecunoașterea sau recunoașterea deficitară a alfabetului chirilic, adoptarea unor sistemele de căutare insuficiente, care nu trimit direct la contextul originar¹¹.

4. Aplicații lexicografice

În cele ce urmează, voi ilustra câteva aplicații lexicografice ale investigării colecțiilor digitalizate de periodice. Acestea pot fi folosite pentru găsirea, completarea sau verificarea explicațiilor etimologice (privind originea cuvintelor, a sensurilor și a expresiilor), pentru datarea cuvintelor, a sensurilor și a expresiilor, pentru urmărirea răspândirii diacronice, diatopice, diastratice și diafaze a inovațiilor lingvistice și chiar pentru lărgirea inventarului lexicografic.

4.1. Explicații etimologice ale denumirilor comerciale

Dicționarele noastre rezolvă etimologia denumirilor comerciale printr-o etichetă generică, doar uneori completată de explicații minimale asupra sursei acesteia (când este formată prin compunere, trunchiere, abreviere etc.). Prezentăm în continuare, în ordine

⁹ Și Campos Souto susține utilitatea arhivelor de periodice în alcătuirea dicționarelor istorice: „Una de las señales del cambio de rumbo de la investigación sobre la historia del léxico del español contemporáneo (y, consecuentemente, de la filología) radica precisamente en el recurso a la prensa como una de las más valiosas fuentes de información” (Campos Souto 2018: 248).

¹⁰ Pentru folosirea corpusurilor în lexicografie, v. Kilgarriff (2013).

¹¹ Dificultățile inerente folosirii arhivelor digitale de presă sunt trecute în revistă de Pfanzelter *et al.* (2021). Cf. Campos Souto (2018), García-Godoy (2024).

alfabetică, câteva cazuri de nume comerciale devenite prin antonomază nume generice ale produselor de un anumit tip. În cazul unor produse internaționale, pentru impunerea unei denumiri contează pătrunderea timpurie a firmelor producătoare în circuitul comercial. Exemplele care urmează au în comun faptul că denumirea din română nu corespunde celei generice din limba țării din care s-a importat produsul; de obicei nu corespunde denumirilor din nicio altă limbă. În discutarea soluțiilor etimologice intervin și aspecte legate de datarea pătrunderii în limbă a cuvintelor.

Substantivul **alpaca** „1. aliaj inoxidabil de nichel, cupru și zinc, folosit la fabricarea tacâmurilor, instrumentelor medicale etc. 2. obiect fabricat din alpaca (1)” (DEX² 2016) desemnează un material devenit popular la un moment dat pentru că imita și înlocuia argintul. În DA sunt unite omonimele *alpaca* (animal) și *alpaca* (aliaj), cu o explicație etimologică valabilă doar pentru primul cuvânt (termen spaniol preluat prin intermediar franceză). DEX–DEX² 2016 indică în secțiunea etimologică o sursă germană – „Din germ. *Alpaka*”; aceeași explicație apare și în MDA (unde prima atestare este în DA, deci la începutul secolului al XX-lea), NDU, DEXI. Ulterior, DELR a corectat informația – completând-o cu precizarea „denumire comercială” – și a împins înapoi prima atestare la 1887, în *Gazeta Transilvaniei*. Creșterea între timp a arhivei digitale ne permite acum să găsim atestări și mai vechi ale cuvântului, în anunțuri publicitare: „zaharnițe de argint de *Alpaca*”¹² (*Românul*, 20.12.1861); „Cristaluri, Porcelanuri, Oglinzi, argintărie de *Alpaca* etc. etc.” 22.12.1862); „tot felul de manufactură engleză, franceză, germană, adică: lănuri de rochie, *alpacale*, lustrele, ripsuri” (*Românul*, 22.01.1875).

Precizarea „denumire comercială” era necesară, pentru că nu *Alpaka* (ci *Neusilber*) este denumirea curentă a aliajului în limba germană. *Alpaka* sau *Alpacca* era numele comercial al produsului unei fabrici germane din Austria, Berndorfer Metallwarenfabrik Arthur Krupp, înființate în 1843 în orașul Berndorf¹³. Numele comercial a devenit termen comun în mai multe limbi – maghiara (*alpakka*), italiana (*alpacca*), bulgara, catalana etc. (Zafiu 2019)¹⁴.

Pentru substantivul **aragaz**, circulă în lucrările lexicografice două explicații. DELR indică cele două ipoteze asupra surselor abrevierii care stă la baza primei părți a cuvântului (ARA-): Asociația Româno-Americană (soluție propusă de Ciobanu 1970: 153) și Astra Română (soluție preferată de DEX² 2016, precum și de NDU, DEXI, DE). Presa din secolul al XX-lea permite identificarea cu exactitate a sursei (Zafiu 2023): în *Monitorul Oficial* nr. 59, din 12.03.1937, este publicat Actul constitutiv al S.A. Aragaz, societate pe acțiuni cu sediul în București, al cărei principal acționar era Astra Română și care avea ca obiect

¹² Sublinierea prin italice a cuvântului exemplificat, aici și în exemplele următoare, îmi aparține.

¹³ Informații de pe site-ul Wikipedia: https://de.wikipedia.org/wiki/Berndorfer_Metallwarenfabrik.

¹⁴ Cuvântul italianesc, cu o primă atestare în 1892, a primit în dicționare indicația „etimologie incertă” (Zingarelli 1995) sau „origine necunoscută” (DELI). Dicționarele online actuale rămân la formula „etimologiei necunoscute” (Nuovo De Mauro, <https://dizionario.internazionale.it/parola/alpacca>) sau sugerează ipoteze improbabile (Treccani, <https://www.treccani.it/vocabolario/alpacca/>).

„comerțul combustibilelor gazoase de natură petroliferă”. Anunțurile publicitare care apar începând din toamna anului 1937 în mai multe ziare și reviste românești – „Aragaz îmi ușurează menajul”; „«Aragaz» gătește cu o rapiditate uimitoare” (*Lupta*, octombrie 1937; *Rampa*, decembrie 1937 etc.), „Nici o gospodărie fără ARAGAZ”; „aparatele aragaz” (*Realitatea ilustrată*, mai 1938) – indică răspândirea noului produs și ilustrează extinderile metonimice ale sensurilor cuvântului: *aragaz* denumea inițial gazul (sens consemnat și azi în DEX² 2016: „gaz lichefiat conținând 90% butan, păstrat sub presiune în butelii speciale și folosit drept combustibil pentru uz casnic”), apoi butelia de gaz și, în fine, mașina de gătit sau plita alimentată cu gaz (provenit inițial din butelii). Așadar, chiar dacă segmentul inițial ar fi fost mai bine explicat de o siglă ARA, dovezile sunt clare: inițialele AR au fost probabil urmate de o vocală de legătură, pentru a crea o denumire cu sonoritate mai puternică.

Substantivul **cariocă** („instrument de scris în formă de creion, având în interior o fâșie de pâslă, îmbibată cu tuș de diferite culori”, DEX² 2016¹⁵) este caracterizat, corect, ca „denumire comercială”, în toate dicționarele pe care le-am avut în vedere: DEX² 2016, MDA, NDU, DEXI, DELR. Primele atestări consemnate de dicționare sunt însă diferite: MDA indică implicit anul 1998 (respectiv prezența în DEX²), iar DELR – anul 1975. În arhivele de presă românească disponibile până acum, cuvântul se găsește ca denumire de produs, specificând termenii generici *creion* sau *pix*, încă din 1968: „Printre sortimentele intrate recent în papetării se numără (...) setul de creioane «Carioca» avînd 6 culori, cu încărcătură de tuș” (*Informația Bucureștiului*, 16.01.1968); „magazinele de specialitate au fost aprovizionate cu un bogat sortiment de mărfuri. Printre acestea se situează (...) pixuri «Carioca» cu mine din tuș” (*Flacăra Iașului*, 26.12.1968, la rubrica *Noutăți din comerț*). *Buletinul Oficial* din 1971 conține o listă de rechizite de import, între care produsul *Carioca*, provenit din Italia; alte surse lexicografice (DE) și din internet identifică societatea Universal din Torino, care a creat în 1965 brandul CARIOCA®¹⁶. Denumirea nu a devenit nume generic al produsului în italiană, dar s-a impus în română, probabil pentru că a fost prima firmă intrată pe piață cu respectivul articol de papetărie.

Controverse etimologice a provocat termenul **ojă** „lac de unghii”, neînregistrat de DEX și care a primit în DLR (volum apărut în 1969) și în MDA indicația „etimologie necunoscută”. Începând cu DEX – S, dicționarele de uz general (DEX² 2016, NDU, DEXI) rezolvă parțial secțiunea etimologică prin trimitere (*confer*) la verbul turcesc *oğmak* „a lustrui”. Ipoteza originii turcești a cuvântului a fost susținută de Drimba (1985), care semnala ca posibil etimon tc. *oje*, cu același sens ca în română; cf. Redhouse („*oje* – fingernail polish”). *Ojă* a fost inclus și de Suci (2010) în lista de cuvinte românești preluate din turcă. În presa românească de la începutul secolului al XX-lea găsim însă extrem de multe anunțuri publicitare pentru produsele cosmetice ale unei anumite companii internaționale Oja (al cărei nume este scris adesea cu majuscule, OJA): „Crayon «Oja» – Parfum în formă solidă”,

¹⁵ În DEX cuvântul apărea în varianta încă neadaptată morfologic *carioca*; aceasta va fi păstrată de MDA, dar și de NDU, DEXI, DELR, chiar dacă între timp DOOM² adoptase varianta *cariocă*.

¹⁶ V. <https://carioca.com/it/>. V. și Borbély (2021).

„patentat în toate țările” (*Dimineața*, 25.12.1909); „*Oja* «USA» – cel mai modern parfum american” (*Universul*, 24.12.1911); „Secretul pentru a fi tânără și frumoasă este dezlegat prin întrebuițarea săpunului miraculos «*Oja*»” (*Universul*, 22.04.1913). Într-o etapă succesivă, produsul pentru care se face cea mai insistentă reclamă este „Lacul «*Oja*»” (*Dimineața*, 5.05.1914), „Lacul de unghii *OJA*” (*Universul*, 24.04.1915), care intră în oferta saloanelor de coafură: „Manicura cu *Oja*” (*Dimineața*, 17.11.1919). Traseul dinspre numele comercial spre statutul de substantiv comun este marcat și de avertizările publicitare care vorbesc despre imitarea produsului și mai ales despre preluarea ilegală a denumirii sale: „Numai lacul «*Oja*» este cel veritabil. Feriți-vă de imitațiuni!” (*Rampa*, 20.02.1933). Societatea comercială *Oja* avea reprezentanțe în mai multe orașe europene (Viena, Paris, Londra); atestări ale denumirii sale se găsesc foarte devreme în ziarele din Austro-Ungaria (unde probabil că își avea sediul principal, în ciuda denumirii care evoca persuasiv modernitatea americană: „Ersten amerikanischen Parfumerie–Palast *OJA*”, în *Neues Wiener Journal*, 12.04.1903)¹⁷. Prezența firmei este atestată și de biblioteca digitală Gallica¹⁸: „La Maison *OJA*, créatrice du vernis pour les ongles” (*Le Figaro* – 30.04.1936). Așadar, în pofida apropierei formale și semantice de cuvinte turcești, sunt argumente solide pentru a considera *ojă* tot ca rezultat al transformării unei denumiri comerciale în nume comun (Zafiu 2015). Și în acest caz, dovezile etimologice se asociază cu reevaluări ale primelor atestări, chiar dacă acestea formează un continuum, fiind greu de fixat cu exactitate momentul în care nu mai este vorba de citarea numelui propriu, ci de asimilarea ca substantiv comun. Orisum, este o distanță temporală considerabilă între atestarea prezenței comerciale a produsului (primul deceniu al secolului al XX-lea), intrarea în uzul curent (în perioada interbelică, pentru care Bugeanu 1984 oferea câteva exemple din literatură) și înregistrarea târzie în dicționare (1969). Cuvântul este un exemplu destul de clar de contrast între raritatea atestărilor în corpusul fișat tradițional al dicționarilor noastre și abundența de exemple și contexte oferite în prezent de arhivele digitalizate.

Termenul **pelicanol** „pastă albă fabricată pe bază de dextrină și de glucoză, care servește pentru lipitul hârtiei și al cartonului” (DEX² 2016) are, în unele dintre dicționarele actuale de uz general (DEX² 2016, NDU), o indicație etimologică incorectă: „*Pelican* + suf. *-ol*”. Aceeași explicație apare în DLR („*Pelican* + suf. *-ol*, după modelul compușilor chimici în *-ol*”) și în MDA; în NDU se precizează că este vorba de o denumire comercială, dar prin indicarea formulei derivative acesta apare ca formată în interiorul limbii române. Sursa cuvântului era totuși corect identificată în DN³, ca denumire comercială provenită din germană (în forma *Pelikanol*), explicație pe care o regăsim și în DEXI. Într-adevăr, *Pelikanol*, produs lansat în 1904, este o denumire comercială înregistrată a firmei germane Pelikan (Zafiu 2010). Îl găsim în ziarele epocii, atât în paginile de publicitate – „*Pelikanol*.

¹⁷ Platforma *Arcanum* oferă posibilitatea de căutare în mai multe colecții de presă din Europa Centrală, scrisă în limbile germană, maghiară, poloneză, sârbă etc.

¹⁸ V. <https://gallica.bnf.fr/accueil/fr/html/accueil-fr>.

Cel mai bun lipiciu în tuburi, sticle și borcane” (*Revista economică*, 22.08.1931) –, cât și ca obiect familiar, al existenței cotidiene: „într-o ceașcă de sticlă era depoul de materiale, ață, sfoară, elastice policrome, bețe de pachet, celofan, staniol, *pelikanol*...” (*Revista Fundațiilor Regale*, 10.12.1938); „ochii ne erau mereu ațintiți asupra unui pârdaľnic de nor care parcă se lipise cu «*Pelikanol*» de vârful Bucșoiului” (*Universul Sport*, 24.04.1938).

Pentru substantivul *pix* („creion cu mină sau cu pastă acționat de un dispozitiv mecanic”, DEX² 2016), soluțiile etimologice propuse de dicționarele noastre au fost cu totul nesatisfăcătoare. Toate edițiile DEX–DEX² 2016 au păstrat o explicație nemotivată („din engl. *pick*”), preluată și de NDU. Cuvântul a fost înregistrat cu indicația „etimologie necunoscută” (DEXI 2007) sau cu asocieri care nu-i pot explica forma: „etimologia necunoscută, cf. fr. *byk*” (DLR, MDA). În DN³ cuvântul apărea doar ca „nume comercial” (precizare corectă), dar în MDN 2000 a fost invocată o formă complet irelevantă: engl. *pix*.

Pe baza unor anunțuri publicitare din presa de la mijlocul secolului al XX-lea, am propus (Zafiu 2021) o explicație pornind de la denumirea unei serii de instrumente de scris lansate de firma germană Montblanc. Între timp, atestările au devenit mai numeroase, iar traseul semantic este și mai evident: creionul automat denumit *Montblanc Pix* a ajuns să fie prototipul creionului automat cu mină. Pentru noul instrument se făcea publicitate în anii 1939–1942 în ziarele germane și maghiare, precum și în cele românești: „Dvs ca om modern veți întrebuința creionul automat *Montblanc Pix* patent. (...) *Montblanc Pix* constituie o completare ideală la renumitul toc rezervor Montblanc” (*Timpul*, 13.11.1941). Originea cuvântului este confirmată de o mărturie însoțită de documentare serioasă:

Îmi amintesc foarte bine că *pix* stătea gravat pe câteva dintre instrumentele de scris pe care le-am folosit în copilărie, mai precis pe creioanele metalice puse în circulație de firma Montblanc din Hamburg (Borbely 2021: 13).

Foarte repede, denumirea devenită generică s-a extins și pentru instrumentul de scris asemănător, având în loc de mină o rezervă cu pastă. După cel de-al Doilea Război Mondial, denumirea a fost preluată și de producția românească, fiind introdusă în circuitul comercial general. Specializarea a trecut prin etapa variantei compuse *creion-pix*: „Unele *creioane-pix* fabricate la uzinele «23 August» sunt de calitate inferioară” (*Steagul Roșu*, 23.01.1955).

Substantivul **termopan** („suprafață vitrată, rezistentă la vânt, foc și substanțe chimice, care asigură izolarea termică și fonică și care se montează la ferestre sau la uși”, DEX² 2016), extrem de răspândit astăzi, a fost înregistrat târziu în dicționarele românești – de abia în MDA, NDU, DEXI, DEX² 2009 –, în care a primit precizarea „denumire comercială” (cu o explicație suplimentară care sugera compunerea în română, în DEXI: „cf. *termo-*, *panou*”). La originea variantei adaptate în română este marca *Thermopane*, lansată în anii celui de-al Doilea Război Mondial de compania americană Libbey-Owens-Ford (LOF) (Leslie 2018). Numele comercial a căpătat sens generic mai întâi în limbajul specializat al construcțiilor, în care s-a răspândit în perioada 1950–1970. Cu referire la producția industrială internă s-a folosit la început mai ales sintagma *geam termopan*: „nu peste mult timp constructorii vor

putea folosi un nou material izolator realizat din sticlă – *geamul termopan*” (*Scânteia*, 17.10.1959).

Tonomat („pick-up semiautomat care se declanșează cu ajutorul unei monede sau al unui jeton și care are un sistem selector de discuri”, DEX² 2016) are în toate dicționarele avute în vedere (DEX, DLR, MDA, NDU, DEXI) indicația etimologică „Din germ. *Tonomat*” (preluată probabil din DN²), care poate trezi nedumeriri: nu se precizează că este vorba tot de o denumire comercială, a cărei extindere metonimică s-a petrecut în română. Este denumirea firmei germane *Tonomat*, din Neu Isenburg bei Frankfurt, care producea în anii 1953–1965 automate muzicale denumite Teleramic, Panoramic etc. (Zafiu 2021). Denumirea firmei nu a devenit nici în germană, nici în alte limbi, termen generic al aparatului, ieșit, de altminteri, din uzul curent. Cuvântul apare prima oară în presa digitalizată până acum într-o știre despre noutățile de la Hotelul Alpin din Sinaia: „«*Tonomatul*», ingeniosul aparat electronic care-ți transmite la comandă melodia aleasă, este gata de «start»” (*Sportul popular*, 29.12.1959).

În fine, un caz special, în care documentarea în presa din secolul trecut a adus argumente în favoarea unei etimologii controversate, este cel al cuvântul **rasol**, din expresia colocvială *a da rasol* (Zafiu 2017). Raportarea expresiei la o denumire comercială îi aparține lui Vasile Bogrea, care afirmă că „*rasol* mai înseamnă, în graiul bărbierilor ardeleni, un anumit preparat chimic, cu ajutorul căruia barba se poate «da jos» fără brici, în câteva minute” (Bogrea 1927: 902). Explicația a fost contestată de Gaur (1969: 338) – „Cine cunoaște produsul folosit în frizerie, ce se știe despre el?” – și nu a intrat în dicționare, care grupează în continuare expresia sub diferite sensuri ale cuvântului de origine slavă *rasol* – fie „fel de mâncare preparat din rasol de vită sau din pește, prin fierbere în apă sărată (cu diferite ingrediente)” (DEX² 2016), fie „tencuială” (DLR) – sau o tratează ca sens separat (MDA, NDU, DEXI). Deoarece explicația etimologică a expresiilor nu este cuprinsă în dicționarele generale, gruparea este justificabilă, fie și doar pentru că vorbitorii au asociat foarte repede cuvântul din expresie cu omonimul deja existent în limbă. Explicația lui Bogrea este însă confirmată de anunțurile publicitare apărute constant în cursul anului 1906 în ziarul *Tribuna* (din Arad), care recomanda un produs fabricat la Budapesta: „Raderea de prisos! Cine voește să economisească banii, cine voește să cruțe timpul, cine nu voește să fie expus la vreo boală de piele, acela se rade cu «*Rasol*» – sănătos! plăcut! ieftin!” (*Tribuna*, 2.08.1906). Publicitatea la același produs – cu aceeași formă grafică a denumirii – apare chiar mai devreme în ziare din Budapesta scrise în maghiară sau germană (de exemplu, *Alkotmány*, 12.09.1903; *Volksstimme*, 15.10.1903).

4.2. Datarea cuvintelor și a sensurilor

Colecțiile de periodice pot aduce o contribuție importantă la indicarea primelor atestări ale cuvintelor (informație cuprinsă implicit în DLR, prin cel mai vechi citat reprodus, și explicit în MDA și DELR). În plus, pot contribui la o descriere lexicografică detaliată,

tipică pentru dicționarele etimologice și dicționarele-tezaur, care presupune, pe lângă momentul intrării în limbă a cuvântului-titlu, și stabilirea variantei celei mai vechi, și datarea, în limitele informațiilor posibile, a accepțiilor noi pe care acesta le-a dezvoltat pe parcurs și (lucru de obicei și mai greu) a expresiilor care îl conțin. Asemenea explicații detaliate sunt oferite de DELR, pentru care s-a recurs la un corpus bogat și care a produs numeroase modificări de datare față de dicționarele anterioare (Giurgea, Moroianu 2021: VIII).

Aproape toate exemplele de mai sus – de denumiri comerciale devenite nume generice – au ilustrat și efectul de revizuire a primelor atestări pe care îl produce investigația arhivelor de presă, mai ales pentru că în general numele unor produse noi au pătruns cu întârziere în dicționare. Datarea rămâne totuși orientativă, atât pentru că nu există corpusuri exhaustive, cât și pentru că ea depinde de o decizie interpretativă – asupra momentului în care s-a petrecut trecerea din stadiul de nume comercial în cel de nume comun.

În cazul împrumuturilor lexicale rămâne tot o chestiune de interpretare în ce măsură o atestare într-un text poate fi considerată o simplă inserare sau citare de cuvânt străin sau o dovadă că respectivul cuvânt este deja acceptat ca element în curs de integrare în limbă. De exemplu, termenul **weekend** (scris la început doar *week-end*) a fost folosit în presa românească mai întâi pentru a evoca realități ale spațiului englez, caracterul său de element exotic fiind marcat de punerea între ghilimele: „În ziua de vineri, 31 iulie 1914, londonezul, părăsind orașul său zăpușitor ca să se bucure de «*week-end*» la mare, ar fi pus rămășag că va fi pace” (*Dimineața*, 29.08.1915). Putem să nu luăm ca reper pentru intrarea cuvântului în limbă această primă apariție izolată, dar ea este urmată rapid de o multiplicare a ocurențelor în presa din perioada interbelică. Cuvântul, adesea încă marcat de punerea între ghilimele, se integrează morfosintactic: „Și «*week-end*» urile își vor continua farmecul și în toamnă, pe vremea culesului viitor a vânătorilor, a ultimelor zile frumoase de Septembrie” (*Rampa*, 5.08.1923). Față de prima atestare indicată de DLR și MDA (1970), căutarea în arhivele de presă permite o anticipare considerabilă, de aproximativ 50 de ani, contribuind și la realizarea unei imagini mai clare a influenței engleze asupra limbii române în secolul al XX-lea.

Anticipări ale primei atestări se obțin și în cazul unor derivate moționale, de exemplu al corespondentelor feminine pentru anumite nume de profesii, meserii, titluri. Și în acest caz se pune întrebarea dacă prima atestare mai este semnificativă atunci când a rămas izolată, nefiind urmată de o preluare și o răspândire masivă. Reapariția după mai multe decenii a unei forme este adesea un fenomen independent, dar care dovedește viabilitatea unor posibilități ale limbii. Așadar, dacă inovațiile reapar după o vreme, atunci prima lor atestare, oricât de izolată, merită înregistrată ca atare. Astfel, substantivul feminin **rectoră**, înregistrat de abia în 2021, în DOOM³, cu indicația „rar”, este prezent sporadic în presa secolului al XX-lea (Zafiu 2025): „O fată de 22 ani a fost numită nu de mult, *rectoră* a unei universități” (*Dimineața*, 13.10.1905); „academiciana Raluca Ripen, *rectoră* a Universității din Cluj” (*Scânteia tineretului*, 26.11.1952).

O altă categorie de cuvinte pentru care primele atestări consemnate în dicționare pot fi mult mai târzii decât cele din presă este cea a argotismelor, care intră în inventarul lexicografic mai ales atunci când devin colocvialisme sau când au făcut obiectul unor studii lingvistice. Din categoria puținelor argotisme selectate de dicționare, în primul rând din cauza instabilității lor de formă și sens, ca și a atestărilor nesigure și târzii¹⁹, amintesc cuvântul **mișto**, înregistrat lexicografic destul de târziu (în 1965, în DLR) și pentru care DLR și MDA indică drept primă atestare un articol de lingvistică: Graur (1934). De fapt, publicistica de la sfârșitul secolului al XIX-lea utiliza deja cuvântul nu numai în pasaje umoristice în care se evoca parodic limba romilor, ci și prin preluare și integrare în propriul discurs: „Reformați, ba chiar reforme / Ies pe rând grămezi enorme / Tot *mișto* și tot de soi, / Ticluite ce ciocoi!” (*Lupta*, 4.11.1891); „Și nu mă îndoesc cătuși de puțin, evenimentul fiind din cele mai *mișto*”²⁰ (*Adevărul*, 31.05.1892).

Datarea sensurilor se realizează mai greu, dacă nu este favorizată de asocierea cu un eveniment istoric sau cu dovada unei creații de autor. Un sens foarte specific, limitat la un context istoric dat, al cuvântului popular **măgăoie** (cu varianta *magaoaie*) „sperietoare” este „sirenă care anunță bombardamentele aeriene” (DLR, MDA, NDU; cf. „sirenă (de semnalizare)” în DEX–DEX² 2016, DEXI). Atestările jurnalistice ale cuvântului ne permit să urmărim modul în care sensul său de bază a fost reinterpretat figurat în limbajul politic, mai ales în pamflete interbelice („Să fie oare aceasta dictatura, acea *măgăoie* înspăimântătoare de care se tem politicianii noștri?”, *Epoca*, 28.08.1930). Sensul efemer „sirenă” a fost revendicat de un ziarist care dezvoltase metafora într-un articol publicat în timpul războiului:

Cum? Nu știi ce-i „*magaoaia*”? Pe ce lume trăiești? Stăpâna noastră cea mai mare, băiete! Când răcnește odată, tremură toată suflarea (...). N-ai văzut-o cum stă cocoțată sus ca o cloșcă neagră? (*Magaoaia*, de Dan Bălțeanu, în *Universul*, 24.05.1944)²¹.

Datările pot suferi revizuirii permanente, pe măsura creșterii colecțiilor. Autorii DELR au folosit bazele de date existente pentru a data și variantele cuvintelor, relevante pentru identificarea provenienței. La cuvântul **baschet**, forma *baschet-ball* este datată 1924, cea scurtată (*baschet*, substantiv neutru – numele sportului) – 1944, iar substantivul masculin, desemnând un tip de încălțăminte sportivă – 1967. Descrierea corectează astfel indicațiile din MDA, unde, pe baza unor surse foarte limitate, prima atestare a cuvântului *baschet* era din 1950, iar forma *baschetbal* era considerată chiar mai târzie, atestată de abia în DEX². O reverificare actuală în colecțiile de periodice poate anticipa – dar în mod nesemnificativ, doar cu câțiva ani și fără siguranța că este vorba de cazuri de preluare în limba română – aceste forme: *basket-ball* e cea mai veche, care circula deja în 1908, dar mai curând cu statutul unui cuvânt străin citat ca atare – „Tinerimea, de ambele sexe, atât de la orașe cât și

¹⁹ Pentru alte argumente contra primirii masive a argotismelor în dicționarul-tezaur, v. Moroianu (2024: 49).

²⁰ Cuvântul apare scris cu italice în ambele citate.

²¹ V. Zafiu (2014).

deja țară, petrece timpul de Duminică, jucând «Basket ball»” (*Universul*, 11.02.1908). Substantivul neutru *baschet* (scris *basket*) este atestat în 1927 – „Un câmp spațios pentru sporturi, exerciții regulate, foot-ball, oină, baseball, volley, *basket*, jocuri cu grupul și concursuri” (*Aurora*, 27.06.1927), iar cel masculin apare încă din 1957, într-un reportaj care semnalează agramatism: „A sosit pantofi teniși și *bascheți* de toate mărimile“ (*Viața nouă*, 9.03.1957).

4.3. Informații despre răspândirea în timp și spațiu a cuvintelor

Întrucât arhivele de periodice nu alcătuiesc, așa cum am arătat, un corpus constituit ca atare, datele despre frecvența cuvintelor în texte pe care acestea le furnizează sunt orientative. Ele ajută însă la stabilirea istoriei fiecărui lexem. Platforma *Arcanum*, cea mai potrivită pentru cercetări istorice, ierarhizează materialul scanat în funcție de data apariției fiecărui exemplar din periodice, grupându-l în tranșe de 20 de ani. În interiorul fiecărei perioade se poate urmări numărul de ocurențe pentru fiecare an. Tranșele temporale nu corespund unor cantități egale de text, dar pot indica anumite tendințe de creștere sau scădere a frecvenței în uz. Împărțirea cronologică în tranșe egale are dezavantajul că nu separă perioade istorice cu relevanță lingvistică: anul 1989, care a marcat o schimbare radicală în limbajul folosit de presa românească, prin deschiderea față de împrumuturi lexicale, față de termeni nonstandard și față de creații noi, este plasat în interiorul unei perioade de două decenii (1980–1999).

În urma interogării automate asupra prezenței unor cuvinte în presă, am primit numărul de ocurențe pentru fiecare perioadă. Pentru o mai mare acuratețe a rezultatelor, am verificat integral exemplele în cazul numerelor mici de atestări. Adesea, acestea s-au dovedit false, rezultând din erori de recunoaștere automată a textului. Am exclus deci cifrele mici care s-au dovedit false, dar am verificat doar prin sondaj rezultatele corespunzând cifrelor mari, pentru a vedea dacă rata erorilor de recunoaștere pune la îndoială rezultatele. Din păcate, deși sunt mai multe opțiuni de căutare, este nevoie de o triere manuală a rezultatelor.

Pentru termenii intrați în română în ultimele două secole, colecțiile de presă pot aduce și informații asupra circulației regionale și deci asupra surselor împrumutului. Chiar dacă bibliotecile și arhivele digitale de care dispunem nu prevăd o distribuție a presei pe regiuni, aceasta poate fi verificată cu ușurință, mai ales atunci când un cuvânt are relativ puține atestări. Mai multe etimologii, în special cazuri de etimologie multiplă, pot fi astfel revizuite, dându-se prioritate unei surse anume, dovedite de contextele publicistice și mai ales de zona în care periodicele apăreau. Este vorba mai ales de cuvintele internaționale, de origine engleză sau germană, pentru care s-a indicat adesea în dicționarele noastre, ca primă sursă, intermediarul francez. Un exemplu este substantivul **telefon**, care apare în DEX–DEX² 2016 și DEXI ca împrumut din franceză, în DLR, MDA și NDU– din franceză (sursă citată pe primul loc) și germană. Frecvența mult mai mare, încă de la primele atestări, a formei *telefon*, preferată în spațiul germanofon (în alternanță cu *Telephon*) și prezența timpurie în presa din Transilvania – „Profesorul germanu Reis din Friedrichsdorf după cercări neobosite de 11 ani

i-a succes a compune un aparat fizical (...). Instrumentul se numește *telefon*” (*Telegraful român*, 19.12.1863) – arată că ar trebui dată prioritate originii germane²².

Urmărirea răspândirii cuvintelor înseamnă și identificarea contextelor lor de apariție, referirile la spațiul cultural care le-a produs. Chiar dacă în presa românească se traduceau sau se parafrazau adesea articole scrise în franceză, cuvintele englezești erau recunoscute ca atare. **Tramvai** (inițial în forma *tramway*) are în dicționarele actuale o etimologie multiplă, franceză și engleză: cu franceza pe primul loc în DEX–DEX² 2016 și DEXI, dar cu ordinea inversă (engleză, franceză) în DLR, MDA, NDU. Cele mai vechi atestări ale cuvântului în presa din a doua jumătate a secolului al XIX-lea par să susțină a doua variantă de ordine a surselor, pentru că termenul era în mod clar legat de originea sa engleză:

Aflămu din sorginte sigur că d. Slade, întreprinzătorul drumului de fer american din București a înștiințat Primăria că a și pornit din Londra tot materialul necesar pentru construirea acestui *Tramway* (*Federațiunea*, 7.04.1872).

Pentru **jazz**, DEX pune pe primul loc sursa franceză, ordine la care s-a renunțat în edițiile mai noi (dar care a fost preluată de NDU și DEXI); DEX² 2016, ca și MDA, indică mai întâi sursa engleză, urmată de franceză. Această ordine este confirmată de presa din prima jumătate a secolului al XX-lea, în care conotațiile culturale ale cuvântului erau cele ale modei anglo-americane: „Cu toate sacrificiile făcute ca aducerea *Jazzului* «The Five Naughty–Boys», prețurile rămân aceleași” (*Opinia*, 16.11.1921). **Stop**, pentru care DEX–DEX² 2016, NDU și DEXI păstrează prioritatea francezei între surse (franceză, engleză), iar DLR și MDA inversează ordinea, era comentat în presă, în momentul introducerii sale, ca anglicism: „E un mixtus-compositum anglo-american. E drept că i se putea găsi echivalentul într-un milităresc: «Stăi!»...” (*Ilustrațiunea română*, 18.11.1931).

Am verificat pe platforma *Arcanum* câteva dintre cuvintele discutate mai sus (cele cu risc mai mic de omonimie și de greșeli în recunoașterea automată). Tabelul de mai jos ilustrează frecvența de la bun început a grafiei *telefon*, răspândirea rapidă a unor termeni comerciali (*aragaz*, *tonomat*), trecerea unui termen din vocabularul tehnic specializat în uzul cotidian (*termopan*), avântul influenței engleze în perioada interbelică (*jazz*, *weekend*) și apoi reducerea frecvenței anglicismelor din motive politice, urmată de revenirea treptată și de amplificarea masivă după 1989.

	1860-1879	1880-1899	1900-1919	1920-1939	1940-1959	1960-1979	1980-1999	după 2000
<i>aragaz</i>	0	0	0	1 046	10 869	20 458	47 711	82 580
<i>jazz</i>	0	0	6	38 936	9 858	13 843	46 235	41 202
<i>telefon</i>	44	12 051	97 156	289 255	167 938	259 393	402 459	826 515
<i>termopan</i>	0	0	0	0	2	244	8 514	177 311
<i>tonomat</i>	0	0	0	0	1	2 166	3 693	27 811

²² În aceiași ani forma *Telefon* apare și în presa maghiară.

<i>week-end</i>	0	0	1	1 333	423	2 552	22 853	46 321
-----------------	---	---	---	-------	-----	-------	--------	--------

Tablel: Numărul atestărilor în *Arcanum* (după o triere manuală a ocurențelor sub 100/interval).

4.4. Inovații efemere din trecut

Căutarea automată în colecții de periodice digitalizate poate fi folosită și pentru a aduce în discuție posibile lărgiri ale inventarului lexicografic²³, pentru a verifica utilitatea introducerii în dicționarele generale sau în cele istorice a unor cuvinte sau sensuri cu atestări izolate.

În secțiunile anterioare am vorbit despre inovații în sens larg, majoritatea exemplurilor fiind din categoria modificărilor semantice prin antonomază sau a împrumuturilor lexicale. Limbajul politic și publicistic a lansat însă și creații lexicale propriu-zise, derivate adesea efemere, care nu au fost cuprinse în dicționare și pentru care nu sunt motive suficiente de integrare retroactivă. Ele ar putea fi totuși înregistrate – poate ca supliment sau glosar separat în varianta online a dicționarului – în avantajul editorilor și al istoricilor viitori. Unele cuvinte și sensuri apar cu o mare frecvență la un moment dat în presă, pentru a dispărea apoi complet. E cazul unor derivate de la nume proprii cu o oarecare notorietate în epocă, folosite de obicei ironic. De exemplu, termenii **papurici** (sau **păpurici**), cu 54 de atestări între 1880 și 1919 („faimoșii *păpurici* de caraghioasă memorie”, *Voința națională*, 9.02.1900) și **papurist**, cu doar 11 atestări („șeful partidului *papurist*”, *ibid.*, 2.03.1897) sunt cuvinte derivate de la numele căpitanului Ștefan Papurică, partizan al politicianului Nicolae Fleva²⁴. Din sfera etichetelor politice ironice și depreciative face parte și substantivul **porumbel**, folosit spre sfârșitul secolului al XIX-lea de adversari pentru a-i desemna pe partizanii șefului conservatorilor („«Să vedem ce zice d. Carp», replică *porumbei*”, *Lupta*, 9.12.1889). Nu este nevoie ca acest uz să devină sens separat în dicționar, dar ar fi bine ca el să fie consemnat, pentru buna înțelegere a textelor vremii, mai ales că este menționat și de Caragiale (Zafiu 2024). Mărturia jurnalistică asupra poreclelor și a insultelor politice efemere – „Am avut la 1866 *belferii*, la 1868 pe *clapiștii* d-lui I. G. Brătianu, pe *chemații* d-lui Lascar Catargiu la 1871, am avut *colectiviștii* și multe altele” (*Era nouă*, 29.10.1889) – nu trebuie transferată ca atare în dicționare, dar poate ajuta la înțelegerea unor evoluții semantice (de exemplu, a substantivului *belfer*) și poate fi conservată într-un depozit de sensuri și contexte istorice. În DA, într-o redactare mai puțin constrânsă de norme și într-un

²³ Așa cum arată Nedea pentru corpul electronic al dicționarului: „Utilitatea concordanțierului online constă, desigur, nu doar în afișarea celor mai vechi atestări ale unui cuvânt, a surselor, a modalităților și a contextelor de utilizare, a frecvenței și a răspândirii dialectale ale acestuia, în sincronie și în diacronic, la nivel paradigmatic și sintagmatic, ci și în revelarea unor ocurențe lexicale absente din dicționarele de referință, care devin, din momentul «dezvăluirii» lor, obiect de cercetare lingvistică și de înregistrare lexicografică” (Nedea 2024: 194).

²⁴ Într-un glosar ar putea intra și numeroasele formații apărute în presa românească după 1989; de exemplu, adjectivul *vadimist* (de la numele politicianului Corneliu Vadim Tudor) are 391 de atestări în *Arcanum*. DEX și DLR nu au inclus derivate de la nume de politicieni; nu există nici măcar frecvent folositul adjectiv *ceaușist* (prezent în DOOM²); aleatoriul unor înregistrări face însă ca în MDA să găsim articolul:

antonescian, ~ă a [At: SCÂNTEIA, 1949, nr. 1 324 / Pl: ~ieni, ~iene / E: (Ion) Antonescu + -ian] 1-2 smf, a (Om) care este partizan al politicii lui Ion Antonescu. 3 a Care este specific politicii antonesciene (2).

moment mai apropiat de polemicile din trecut, cuvântul **colectivist** era definit cu abundență de detalii istorice și contextuale:

colectivist s. m. = adept al principiilor colectivismului; s p e c. (la. noi, ironic, învechit, sens născut în timpul luptelor pasionate ale „opозиției-unite” în contra guvernului I.C. Brătianu, ridiculizând expresia „colectivitate”, aplicată partidului liberal de către ministrul de justiție de atunci (1887), Eugeniu Stătescu, într-un discurs din Camera Deputaților) membru al partidului liberal.

Detalii istorice similare, neconsemnate în dicționare, pot fi recuperate acum.

5. Concluzii

Este evidentă necesitatea unui corpus istoric cât mai bogat al limbii române, bine structurat, echilibrat, reprezentativ. În lipsa lui, arhivele de periodice digitalizate de care dispunem în prezent sunt un progres evident, permițând explicații etimologice și datări mai exacte. Colecțiile de publicații sunt indispensabile pentru a surprinde dinamica vocabularului, oferind date pentru alcătuirea unor minimonografii ale cuvintelor, din care dicționarele de diverse tipuri să poată selecta informațiile potrivite profilului lor. Datele obținute automat trebuie triate și evaluate atent, iar adaptarea lor lexicografică rămâne o opțiune condusă de principii generale și de flexibilitate.

BIBLIOGRAFIE

- Arcanum* = *Arcanum Digiteca*, <https://adt.arcanum.com/ro/>.
- Bogrea 1927 = Vasile Bogrea, *A o da rasol*, în „Dacoromania”, IV, p. 902–903.
- Borbély 2021 = Ștefan Borbély, *Rechizite*, în „Observator cultural”, nr. 1 057 (798), p. 12–13.
- Bugeanu 1984 = Dan Bugeanu, *Ojă, atestări*, în „Limba română”, XXXIII, nr. 1, p. 21–22.
- Campos Soutos 2018 = Mar Campos Soutos, *Bibliotecas y hemerotecas digitales en el NDHE*, în „Cuadernos del Instituto Historia de la Lengua”, 11, p. 237–255.
- Ciobanu 1970 = Fulvia Ciobanu, *Substantivul*, în Fulvia Ciobanu, Finuța Hasan, *Formarea cuvintelor în limba română*, I. *Compunerea*, București, Editura Academiei R.S.R., p. 32–166.
- DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea II: C, coord.: Sextil Pușcariu, București, Tipografia ziarului „Universul”, în ediția anastatică digitală <https://dlr1.solirom.ro/>.
- DE = Octavian Laiu-Despău, *Dicționar de eponime. De la nume proprii la nume comune*, București, Saeculum I.I., 2007.
- DELI = Manlio Cortelazzo, Paolo Zolli, *Dizionario etimologico della lingua italiana*, seconda edizione in volume unico, Bologna, Zanichelli, 1999.
- DELR = Academia Română, Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Dicționarul etimologic al limbii române*, coord.: Ion Giurgea, Cristian Moroianu, București, Editura Academiei Române, <https://delr.lingv.ro/>.
- DEX = Academia R.S.R., Institutul de Lingvistică din București, *Dicționarul explicativ al limbii române*, coord.: Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche, București, Editura Academiei R.S.R., 1975.

- DEX² 1998 = Academia Română, Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a revăzută și adăugită, coord.: Ion Coteanu, Lucreția Mareș, București, Editura Univers Enciclopedic.
- DEX² 2009 = Academia Română, Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a revăzută și adăugită, coord.: Ion Coteanu, Lucreția Mareș, București, Editura Univers Enciclopedic.
- DEX² 2016 = Academia Română, Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a revăzută și adăugită, coord.: Ion Coteanu, Lucreția Mareș, București, Editura Univers Enciclopedic.
- DEX – S = Academia R.S.R., Institutul de Lingvistică din București, *Supliment la Dicționarul explicativ al limbii române*, coord.: Ion Coteanu, Ion Dănăilă, Nicoleta Tiugan, București, Editura Academiei R.S.R., 1988.
- DEXI = *Dicționar explicativ ilustrat al limbii române*, coord.: Eugenia Dima, Chișinău, Editurile Arc și Gunivas, 2007.
- DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române (DLR)*. Serie nouă. Tomul III, *Literele J, K, Q*, 2010; tomul VI, *Litera M*, 1965–1968; tomul VII, partea a 2-a, *Litera O*, 1969; tomul VIII, partea 1, *Litera P (P–Păzui)*, 1972; tomul VIII, partea a 2-a, *Litera P (Pe–Pînar)*, 1974; tomul VIII, partea a 4-a, *Litera P (Pogrijanie–Presimțire)*, 1980; tomul IX, *Litera R*, 1975; tomul X, partea a 5-a, *Litera S (Spongiar–Swing)*, 1994; tomul XI, partea a 2-a, *Litera T (T–Tocăliță)*, 1982; tomul XI, partea a 3-a, *Litera T (Tocăna–Twist)*, 1983; tomul XIII, partea a 3-a, *Litera V (Viclă–Vuzum)* și *Literele W, X, Y*, 2005, tomul XIV, *Litera Z*, 2000; redactori responsabili: Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu; din anul 2000 – Marius Sala, Gheorghe Mihăilă, București, Editura Academiei, în ediția anastatică digitală <https://dlr1.soliorom.ro/>.
- DOOM² = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, ediția a II-a revăzută și adăugită, coord.: Ioana Vintilă-Rădulescu, București, Univers Enciclopedic, 2005.
- DOOM³ = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, ediția a III-a revăzută și adăugită, coord.: Ioana Vintilă-Rădulescu, București, Univers Enciclopedic Gold, 2021, ediție digitală <https://doom.lingv.ro/>.
- DN² = Florin Marcu, Constant Maneca, *Dicționar de neologisme*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Științifică, 1966.
- DN³ = Florin Marcu, Constant Maneca, *Dicționar de neologisme*, ediția a III-a, București, Editura Academiei R.S.R., 1978.
- DN¹⁰ = Florin Marcu, *Marele dicționar de neologisme*, ediția a X-a revăzută, augmentată și actualizată, București, Editura Saeculum Vizual, 2008.
- Drimba 1985 = Vladimir Drimba, *Cuvinte românești de origine turcă*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XXXVI, nr. 5, p. 408–410.
- García-Godoy 2024 = María Teresa García-Godoy, *Big Data and Lexical History: Digital Newspaper Libraries in Spanish Diachronic Research*, în *Linguistic Corpora and Big Data in Spanish and Portuguese*, Miguel Calderón Campos, Gael Vaamonde (ed.), Berlin/Boston, Walter de Gruyter, p. 113–142.

- Giurgea, Moroianu 2021 = [Ion Giurgea, Cristian Moroianu], *Cuvânt-înainte*, în *Dicționarul etimologic al limbii române (DELR)*, Volumul I, Litera A, serie nouă, coord.: Ion Giurgea, Cristian Moroianu, București, Editura Academiei Române, 2021, p. V–IX.
- Graur 1934 = Alexandru Graur, *Les mots tsiganes en roumain*, în „Bulletin Linguistique”, II, p. 108–200.
- Graur 1969 = Alexandru Graur, *Pachet. Rasol*, în „Limba română”, XVIII, nr. 4, p. 337–338.
- Kilgarriff 2013 = Adam Kilgarriff, *Using corpora as data sources for dictionaries*, în *The Bloomsbury Companion to Lexicography*, ed. Howard Jackson, London, Bloomsbury, p. 77–96.
- Leslie 2018 = Thomas Leslie, *Insulation with Vision*, în APT Bulletin: „The Journal of Preservation Technology”, 49, nr. 4, p. 23–32.
- MDA = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, *Micul dicționar academic*, I (A–C): 2001, II (D–H): 2002, III (I–Pr): 2003, IV (Pr–Z): 2003, coord.: Marius Sala, Ion Dănilă, București, Editura Univers Enciclopedic.
- Moroianu 2024 = Cristian Moroianu, *Reevaluarea corpusului lexical al DLR². Considerații lexicografice și lexicologice*, în Mariana Nastasia, Elena Isabelle Tamba (coord.), *Actele Colocviului Internațional „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării”*. *AcadLexi 2024*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2024, p. 41–53, https://doi.org/10.52257/30086159_2024, https://philippide.ro/volume_acadlexi.html.
- Nedea 2024 = Raluca-Mihaela Nedea, *Câteva aspecte din practica redactării Dicționarului etimologic al limbii române (DELR): dificultăți, controverse, problematizări lingvistice și (meta)lexicografice (I)*, în Mariana Nastasia, Elena Isabelle Tamba (coord.), *Actele Colocviului Internațional „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării”*. *AcadLexi 2024*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2024, p. 193–207, https://doi.org/10.52257/30086159_2024, https://philippide.ro/volume_acadlexi.html.
- NDU = Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Victoria Zăstroiu, *Noul dicționar universal al limbii române*, Chișinău/București, Litera Internațional, 2006.
- Pfanzelter *et al.* 2021 = Eva Pfanzelter, Sarah Oberbichler, Jani Marjanen, Pierre-Carl Langlais, Stefan Hechl, *Digital interfaces of historical newspapers: opportunities, restrictions and recommendations*, în „Journal of Data Mining & Digital Humanities”, January 11, <https://doi.org/10.46298/jdmdh.6121>.
- Redhouse = *The Larger Redhouse Portable Dictionary: English-Turkish, Turkish-English*, Istanbul, Trdhouse Yayinevi, 1998.
- Suciu 2010 = Emil Suciu, *Influența turcă asupra limbii române. II. Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, București, Editura Academiei Române.
- Zafiu 2010 = Rodica Zafiu, *Denumire comercială*, în „România literară”, XLIII, nr. 44, p. 15.
- Zafiu 2015 = Rodica Zafiu, *Oja, între Orient și Occident*, în „Dilema veche”, XII, nr. 587, p. 4.
- Zafiu 2017 = Rodica Zafiu, *A da rasol*, în „Dilema veche”, XIV, nr. 681, p. 6.
- Zafiu 2019 = Rodica Zafiu, *Alpacale*, în „Dilema veche”, XVI, nr. 790, p. 6.
- Zafiu 2021 = Rodica Zafiu, *Tonomat*, în „Dilema veche”, XVIII, nr. 887, p. 6.
- Zafiu 2021 = Rodica Zafiu, *Misterele pixului*, în „Dilema veche”, XVIII, nr. 899, p. 6.
- Zafiu 2023 = Rodica Zafiu, *Povestea aragazului*, în „Dilema veche”, XX, nr. 1 022, p. 6.
- Zafiu 2024 = Rodica Zafiu, *Măgăoaie*, în „Dilema”, serie nouă, I, nr. 22, p. 6.
- Zafiu 2024 = Rodica Zafiu, *Porumbeii lui Carp*, în „Dilema”, serie nouă, I, nr. 30, p. 6.

Rodica Zafiu

Zafiu 2025 = Rodica Zafiu, *Vechi atestări ale „feminizării”*, în „Dilema”, serie nouă, II, nr. 45, p. 6.
Zingarelli 1995 = Nicola Zingarelli, *Vocabulario della lingua italiana*, dodicesima edizione, a cura di Miro Dogliotti, Luigi Rosiello, Bologna, Zanichelli.

LEXICAL INNOVATIONS AND SEMANTIC CHANGES IN THE JOURNALISTIC DISCOURSE OF THE PAST: THE DIACHRONIC RESOURCES OF DIGITIZED PERIODICALS

ABSTRACT

The article presents the ways in which the extensive and steadily expanding digitization of the Romanian press (collections of newspapers and magazines from past centuries) can support lexicographic research and dictionary compilation. The systematic digitization of periodicals provides contextual clues for etymological explanations, facilitates a more accurate determination of the earliest attestations of words, illustrates – in some cases – the spread of innovations to regions other than their place of origin and across different language varieties, and allows for the identification of lexical and semantic innovations from the past. Thus, in the absence of rich and well-structured diachronic corpora, digitized periodicals (through scanning and OCR processing) constitute a lexicographically valuable and essential resource.

Keywords: *digital newspaper archives, lexicography, Romanian dictionaries, lexical innovations.*

